

АНТИКРИЗОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ: ДЕЯКІ ПОРІВНЯЛЬНО-ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

Баклан О.В., д.юр.н.

Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі

У статті проведено аналіз декількох концепцій світової практики щодо розкриття змісту різноманітних способів державного регулювання ринкової економіки та місця підприємництва як матеріальної основи будь якої економічної системи.

Як вірно підкреслюється багатьма фахівцями (див., наприклад, [1, 575]), для постсоціалістичних країн трансформація економічних систем на початку 90-х років ХХ ст. зводилася до вибору однієї з двох можливих управлінсько-економічних стратегій: «шокової терапії» або «градуалізму» (лат. gradus – крок, ступінь).

Як відомо, стратегія «шокової терапії» передбачає здійснення радикальних реформ у найкоротші строки. На загальнодержавному рівні здійснюється швидке проведення лібералізації і фінансової стабілізації з одночасним започаткуванням системних інституційних змін. При цьому уряд країни, який застосовує стратегію «шокової терапії», має на меті швидке створення вільного ринку і досягнення макроекономічної стабілізації через одночасне швидке вживання заходів короткострокового характеру: лібералізація цін; обмеження зростання заробітної платні та доходів або навіть їх заморожування; помітно різке скорочення бюджетних витрат, централізованих та інших інвестицій, державних дотацій і субсидій; значне обмеження сукупного попиту через зменшення дефіцитного фінансування і підвищення податків; ускладнення умов та можливостей надання та отримання кредитів, жорсткий державний контроль за обсягом грошової маси в обігу; забезпечення відкритості національної економіки відносно світового ринку через усунення адміністративних обмежень зовнішньої торгівлі, встановлення і дотримання плаваючого обмінного курсу вітчизняної валюти з метою запровадження її конвертованості й подальшої тривалої стабілізації. Невиконання хоча б одного із зазначених пунктів, як правило, ставить під загрозу очікувані результати всієї економічної реформи. Яскравим прикладом економічних реформ за сценарієм «шокової терапії» була програма радикальних економічних перетворень «план Бальцеровича», започаткована у Польщі з січня 1990 року.

На відміну від «шокової терапії», економічна стратегія «градуалізму» передбачає поступовий, поетапний перехід до ринку (вільного або регульованого), який має запобігти

високим соціальним витратам і непередбачуваним наслідкам для населення та підприємців зокрема. Як правило, стратегія «градуалізму» трансформаційних процесів реалізується спочатку експериментально, з наступним поширенням успішного досвіду (лібералізація у будь якій ступені може початися в окремих галузях чи регіонах, які перебувають у кризовому стані, вільне ціноутворення у приватному секторі економіки так само). Ринкові перетворення поступово мають утверджуватися в інших сферах (галузях) економіки (у сфері підприємництва тощо) з появою необхідних елементів загальноновизнаної цивілізованої інституційної інфраструктури.

У повсякденному житті прихильники стратегії «градуалізму» виступають проти одноактової разової лібералізації цін і швидкої приватизації. На їхню думку, у перебігу реформ вкрай важливо не допустити руйнації виробничо-підприємницького потенціалу і зберегти зайнятість на певному задовільному рівні. Тому прихильники цієї стратегії відводять провідну роль стабілізації виробництва і тільки при сталому випуску продукції вважають за можливе забезпечити безперервне надходження ресурсів, необхідних для підтримання певного рівня споживання та інвестицій і соціальної адаптації населення до умов ринкової трансформації економіки (у сфері підприємництва зокрема). Така економічна стратегія ґрунтується на очікуванні підвищення ефективності зростання доходів унаслідок перманентних часткових реформ в окремих сферах (галузях) суспільного життя, покликаних сприяти наступним, складнішим по структурі економічним перетворенням.

В таких умовах обрана стратегія «градуалізму» висуває особливі вимоги також до уряду країни. Передусім прихильники поступових економічних заходів мають бути здатними не звернути з курсу реформ при появі перших (як правило, відчутних) ускладнень і зуміти подолати або мінімізувати побічні негативні ефекти вибіркової лібералізації економіки. Оскільки ринок і планове господарювання певний час співіснуюватимуть, у приватних осіб-підприємців і юридичних осіб-підприємств може з'явитися могутній стимул до одержання легкого прибутку завдяки переміщенню товарів і фінансових ресурсів із дешевої і контрольованої державою сфери економіки у лібералізовані галузі підприємництва з вищими цінами та дивідентами. Усе вищезгадане створює сприятливі передумови для корупції і тінізації економіки.

Найхарактернішим в світі прикладом вдалого переходу до ринкового господарства через стратегію «градуалізму» є досвід Китаю, який з 1978 р. поступово розгортав і заохочував ринкові механізми; децентралізував умови, процес та компетенцію прийняття економічних рішень; розширював матеріальні, моральні та національні стимули й конкурентні засади економіки. На початку і нині китайським реформам властиві поетапність, експериментальний підхід, заснований на методі спроб і помилок, а способи, інструменти і

форми перетворень суттєво відрізнялися за сферами (галузями) застосування, регіонами й санкціонувалися центральною владою тільки після помітних успіхів на місцевому рівні.

Таким чином, досвід більшості країн з перехідною економікою, здобутий на порубіжжі ХХ-ХХІ століть, свідчить, що вибір між «шоковою терапією» і «градуалізмом» є досить умовним. Хоча все більше й більше дослідників розвитку економіки і підприємництва віддають перевагу неоліберальній парадигмі розвитку [2, 28–47]. Так, стратегія «шокової терапії», зосереджуючи увагу на фінансових і цінових питаннях, є лише першим кроком у тривалому процесі перетворень і потребує подальшого розвитку. Так само навіть найрадикальніші реформи обов'язково використовують елементи стратегії «градуалізму». Тому, слід підтримати думку В.Г. Бодрова [1, 575-576] про те, що діалектика державних і ринкових регуляторів економічного оновлення в Україні на сучасному етапі потребує посилення регулюючої ролі держави з огляду на системну перебудову економіки, поглиблення її ринкової трансформації. Зі зміцненням ринкових структур і механізмів, забезпеченням їх автономного функціонування і соціальної спрямованості змінюватимуться характер і межі державного втручання. Але поки що утвердження в Україні моделі економічного зростання, заснованої на активному стимулюванні всебічного розвитку ринкових відносин і використанні регульованих державою механізмів, є однією з базових позицій економічної стратегії.

Деякі теорії державного впливу на економіку та підприємництво в адміністративно-правовій науці наприкінці ХХ ст. вдало проаналізувала відома вітчизняна вчена - фахівець адміністративного та господарського права Н.О. Саніахметова [3], яка зазначає що правове регулювання в сфері підприємництва, як будь-який державний вплив на економіку та підприємництво обґрунтовується прихильниками теорії «недосконалості ринку» («market failures»). Відповідно до цієї теорії, у випадку коли абсолютно вільний ринок зазнає невдач, державне регулювання може покращити економічну ситуацію [4; 5]. Яскраво ця теза підтверджується китайським досвідом правового регулювання економіки та підприємництва. Чинниками, які сприяють розвитку підприємництва, як стверджує відомий дослідник цього напрямку В. Попов в КНР є: в країні проводиться поступова, а не «обвальна» демократизація; на початку реформ влада Китаю запроваджувала поступову дерегуляцію, а нині запроваджує поступову економічну лібералізацію; влада дотримується «плюралізму форм власності та контролю»; запроваджується потужна експортно-орієнтована державна політика; умисно занижується валютний курс через накопичення валютних резервів, що стає інструментом стимулювання експортно-орієнтованого росту [6, 346]. Подібні адміністративно-правові інструменти регулювання підприємництва пропонуються як відомими вітчизняними вченими-економістами [7, 25–38], так і молодими дослідниками [8, 49–61].

Необхідність державного (передусім адміністративно-правового) регулювання економіки ґрунтується і на теорії «громадського інтересу» («public interest») [9; 10; 11] та ін. Суть цієї теорії полягає в тому, що якщо вільний ринок не здатний до ефективного розміщення ресурсів і задоволення вимог споживачів, то держава має регулювати цей ринок для трансформації економічного положення в інтересах суспільства. Це є реальністю у багатьох країнах світу. Так, президент США Б. Обама оголосив свій план протягом 10 років інвестувати 150 млрд. доларів США в розвиток інноваційних підприємств, щоб створити 5 млн. робочих місць. Японія до 2015 р. також планує розширити обсяг ринку за рахунок державної підтримки екологічних технологій на 100 трлн. ієн з метою збільшення ринку зайнятості на 2,2 млн. робочих місць [12, 71].

Але подібне регулювання не повинно здійснюватися формально, без належного нагляду правоохоронних органів. Так, наприклад, в РФ грошові асигнування підприємствам за виконання розроблених урядом довгострокових державних програм підлягають затвердженню Держдумою. Внаслідок корупції, формального підходу до розгляду, непрозорої процедури спостереження за цим процесом та відсутності належного нагляду стають можливими випадки, коли, наприклад, лише на розробку списку медикаментів аптечки водія витрачається 13 млн. рублів бюджетних коштів [13].

Теорія «громадського інтересу» критикується в літературі прихильниками теорії «секціонального (галузевого) інтересу» («sectional interest»). Вони вважають, що державне регулювання (адміністративно-правове зокрема) ефективно може бути застосовано лише в окремих сферах (та галузях) промисловості та підприємництва, і призначене для розвитку саме цих сфер та галузей [14, 26-32; 15, 139-151].

Аналізуючи все вищезазначене, варто погодитися з висновком П.С. Єщенко і А.Г. Арсеєнко [2, 28-30], які підкреслюють, що за останні сто років у цивілізованих країнах з капіталістичним способом виробництва та підприємництва, де контроль над капіталом здійснюють переважно власники засобів виробництва і головною метою є отримання максимального прибутку, використовуються дві концепції економічної ролі держави: кейнсіанство і лібералізм. Ці економічні теоретичні концепції капіталістичного способу виробництва, починаючи з загальної теорії Дж. М. Кейнса, на відміну від засновників класичної школи та неокласиків розглядають національну економіку як поєднання не одного, а двох начал: 1) конкурентного ринку на основі приватної власності, включаючи монополію; 2) регулюючої ролі держави, що у сфері вітчизняної економіки та підприємництва варто постійно мати на увазі державним діям та керівникам-практикам.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бодров В. Г. Трансформаційні процеси в перехідній економіці / В. Г. Бодров // Політична економія / за ред. проф. В. О. Рибалкіна, проф. В. Г. Бодрова. – К. : Академвидав, 2004. – 671 с.
2. Єщенко П. С. Нова парадигма розвитку економіки – настійливе веління нашого часу / П. С. Єщенко, А. Г. Арсеєнко // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 2. – С. 28–47.
3. Санаіхметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти) : дис. докт. юрид. наук : 12.00.07 / Санаіхметова Ніна Олексіївна. – О., 1998. – 403 с.
4. Claire Wilcox. Public Policies Toward Business : 3 ed. / Wilcox Claire. – Homewood, Ill : Richard D. Irwin, 1966. – 264 p.
5. Dudley F. Pegrum. The Public Regulation of Business / F. Dudley. – Homewood, Ill : Richard D. Irwin, 1965. – 323 p.
6. Попов В. "Пекинский консенсус" против "Вашингтонского": "азиатские ценности" более конкурентоспособны, чем либерализм? // Прогнозис. – 2007. – № 3. – С. 344–347.
7. Єфименко Т. Публічно-приватне партнерство як істотний вектор антикризових програм // Проблеми підвищення ефективності функціонування підприємств різних форм власності : сб. науч. тр. / [редкол.: И. П. Булев и др.] ; НАН України; Ин-т экон. промышлен. – Донецк, 2009. – Вып. 2. – Т. 1. – С. 25–38.
8. Місяць Т. В. Торгівля України та ЄС під час і після світової кризи / Т. В. Місяць // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 3. – С. 49–61.
9. Посібник з публічно-приватних партнерств / Уайт Е., Дезілець Б., Маслюківська О., Шевчук Ю. – Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), 2008–2009. – 80 с.
10. Elisha E. Andrews. The United States in. our Time / Elisha E. Andrews. – New York i Carles Scribner's Sous, 1963. – 915 p.
11. Берестов А. П. Теория и практика государственно-частного партнерства / А. П. Берестов. – Екатеринбург : Ин-т экономики Уро РАН, 2008. – 135 с.
12. Федулова Л. І. Тенденції розвитку інноваційної політики та її вплив на економічне зростання / Л. І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 2. – С. 63–81.
13. Ивлева М. Ф. Современное российское бюджетное право: путь от кодификации к подзаконному правовому регулированию / М. Ф. Ивлева // Выступление на пленарном заседании Международной научно-практической конференции «Финансовое право в XXI веке: достижения и перспективы», 05.10.2011. – Ирпень : НИИ финансового права НУГНС Украины, 2011.
14. Бобкова А. До питання господарського керівництва екологічним підприємством / А. Бобкова // Право України. – 2010. – № 8. – С. 26–32.
15. Макаркіна Г. В. Модель оптимізації розвитку економіки індустріального регіону в умовах невизначеності інформації / Г. В. Макаркіна // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 4. – С. 139–151.

Матеріали надійшли 26 серпня 2014 р.